

MISIR DEVRİMİ'NDE “KADIN MESELESİ”NİN ÖTESİNDEKİLER*

Lila Abu-Lughod ve Rabab El Mahdi

Çeviren: Şale Türkeli

Bu metin, New York'ta 23-24 Eylül 2011 tarihlerinde Bernard Kadın Araştırmaları Merkezi'nin (Bernard Center for Reseach on Women) 40. yıldönümünde düzenlenen, 23 Eylül 2011 tarihli “Aktivizm ve Akademi: Feminist Akademi ve Eylemin Kırk Yılı Kutlamak” isimli söyleşinin gözden geçirilmiş versiyonudur.

Lila Abu-Lughod (L.A.): Rabab, bir süredir Mısır'da düşünen bir aktivist/akademisyen olarak bulunuyorsun. Tahrir Meydanı'ndaydın ve bu devrimin içinde yer aldın. Sana, Batı medyasının bu devrimde kadınların rolünü saplantı hâline getirmesi üzerine ne düşündüğünü sorarak başlamak istiyorum. İkimiz de kadınların aktivizminin “Ortadoğulu/Müslüman Kadın” meselesinin sembolik anlamından kurtulamayacağını düşünüyoruz. Her ikimizden de sürekli olarak “Mısır devriminde kadınlar” üzerine yorum yapmamız istendi. Her ikimiz de bu soru karşısında rahatsızlık hissettik. Mısırlı kadınların gerçek katılım şekilleri ile medyanın bu isyanların kadınlar için ne anlam ifade ettiği saplantısı arasındaki ilişkiye dair ne düşünüyorsun? Bu sorularla nasıl başa çıkıyorsun? Bu soruların arkasında ne yattığını düşünüyorsun? Kadınların katılımıyla ilgili daha somut düşünebileceğimiz bir yöntem önerebilir misin bizlere?

Rabab El Mahdi (R.M.): Şimdilerde “devrimden sonra kadınların hakları ve statüsü”ne dönüşen bu “devrimde kadınların rolü” sorusunu birçok açıdan çok rahatsız edici buluyorum. Birincisi, nedendir bilinmez, kadınların uykuda veya pasif olduklarını farz ediyor; devrimle beraber birdenbire nasıl aktif olduklarını bilmek istiyoruz. Bu tavır, birkaç örnek vermek gerekirse, 2006'dan beri süregelen işçi hareketi dalgasında kadın işçilerin oynadığı rolü, 2003'ten beri süregelen demokrasi yanlısı ve savaş karşıtı hareketlerde kadın aktivistlerin oynadığı rolü ve öğrenci hareketindeki sürekli varlıklarını görmezden geliyor. İkincisi, hiç hoşnut olmadığım bir tür cinsiyete özgü olma durumu varsayıyor; coğrafi ya da sınıfsal olarak farklı aidiyetleri olan kadın gruplarının devrim sürecinde farklı şekillerde yer alabileceği gerçeğini göz ardı ederek “kadınlar”ın homojen bir grup gibi devrimde belirli bir rolünün olacağını zannediyor. Sanılıyor ki “Mısırlı kadınlar” diye bir kitle var. Biz hiçbir zaman sınıfsal, ırksal ya da politik duruşlarına göre ayırmadan “ABD'li kadınlar”dan bahsetmeyiz. Son olarak “25 Ocak sonrası kadın hakları” meselesinin yeni versiyonu oldukça sınırlı –beyaz, liberal– bir feminizm anlayışını açığa vuruyor. Benim karşılaştığım sorular, temel olarak

belirli bir “feministler” profili görmek istiyor ve sadece belirli birtakım hakların mücadelesi ile ilgileniyor. Hatta bir defasında, sanki kadınların katılımının farklı bir profile uyması ve aktivistlerin farklı mücadelelere girmesi mümkün değilmiş gibi, bir gazeteci bana şunu sordu: “Mısır’ın Gloria Steinems’leri kimdir?”

Dahası, bu alaka “feminizm”i ve/veya Amerika ve Avrupa’da kadınların mücadelesini onlarca yıldır hiç konu etmemiş olan anaakım medyadan gelmektedir. Bu yüzden, daha önce *Jadaliyya*¹ e-dergisinde de yazdığım gibi, söz konusu alakayı, “Arap/Müslüman kadınlar” anlayışının oryantalist bağlamından ayırarak incelemem mümkün değil. Mısırlı kadınların çeşitli gruplar hâlinde “feminist” olmayan farklı mücadelelere katılımlarını açıkladığımda (feminizmden Avrupalı veya Amerikalı kadınların 1970’lerdeki feminist hareketine benzeyen belirli bir katılım biçimi ararken kullandıkları indirgemeci tanımı kullanarak bahsediyorum) gördüğüm ilgisizlik bu analizimi doğruluyor.

L.A.: Peki, bu bahsi geçen çeşitli kadın grupları politik olarak gerçekten ne yapıyor? Senin de bildiğin gibi, Mısır’da geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde, kadın hakları çalışmasının “STK’laşması” kayda değer miktarda yabancı fonlarla canlandırıldı. Bu canlanmada, Suzanne Mübarek ve onun Kadın Konseyi’nin, kaynakları devralışıyla oluşan güçlü devlet denetiminin ve aynı zamanda şehirli entelektüel feministlerin sorunları depolitize eden cazip projelerde yer alarak bu çalışmaları bir nevi ticarileştirmesinin de payı var. Söz konusu projelere örnek olarak, sokak tacizlerine yönelik yürütülen kampanyada gündeme getirilen anlık mesajlaşma gibi yeni teknolojilerin kullanımının kurumsal çıkarlarla, özellikle de cep telefonu şirketlerinininkilerle güzelce çakıştırılarak finanse edilişi verilebilir.² Bu içgörülerimin bazılarını sana borçluyum.³ Bu STK’ların isyanlara nasıl cevap oluşturduklarından ve isyanlarda hangi şekilde yer aldıklarından bahsedebilir misin? Şu an bu feminist aktivistler neredeler? Çalışmaları nereye odaklı? Kadın hakları çalışmalarının, görevden alınmış bir başkanın eşi olan Suzanne Mübarek ile bu kadar yakından bağlantılı olmasının sonuçları nelerdir? Peki ya bağımsızlıklarını kısmi de olsa koruyabilmiş, çalışmalarını siyasal işkence gibi daha hassas konular üzerine yürüten ve rejimi eleştiren daha politik STK’lara ait kadınlar hakkında ne söyleyebilirsin?

R.M.: Bu aktörlerin yüzleştği ikilemi bence özetleyen bir imge ile başlayacağım. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü münasebeti ile tüm kadın hakları STK’ları ve birey feministler Tahrir Meydanı’nda yürüyüş için çağrı yaptılar. Bir aydan daha az bir süre önce bu meydan, en az yarısı kadın olan bir milyon kişi ile dolmuş olmasına rağmen, yürüyüş çağrısı birkaç yüz kişiden fazlasını çekemedi. Bu düşük katılımı, kadın haklarına desteğin yokluğu olarak değerlendirenlerin tersine, ben bu tepkisizliği bu organizasyonların ve bireylerin toplumdaki

ne derece kopuk olduğunun çarpıcı bir göstergesi olarak değerlendiriyorum. Tarihin (8 Mart) sembolizmi –ki Mısırlı kadınların çoğu için bu tarihin hiçbir anlamı yoktur– ve “kadın hakları” dışında belirli bir talebi olmayan bir yürüyüş çağrısı yapılması da birer göstergedir. Sanki bağlam ve durumdan bağımsız olarak talep edilebilen bir haklar grubu varmış gibi. Bu belirsizlik hâli “kadın hakları”nı “Batılı” ya da yabancı addeden saldırılar karşısında savunmasız kılmıştır.

Bu STK’ların proje temelli oluşu ve kadın haklarını çok sınırlı bir çerçevede (çoğunlukla beden politikalarına odaklanarak) tanımlamaları, dışa açılımlarını sınırlandırmış; işyerlerinde, kampüslerde ve demokrasi hareketinde aktif olarak çalışan kadınlar gibi farklı Mısırlı kadın gruplarını cezbetmesine mani olmuştur. Kadın katılımcıların yer aldığı mücadeleler ile meşgul olmak veya bu kadınların seçtiği gündemler üzerinde çalışmak yerine, birçok kadın hakları STK’ları kadınlar için belli bir kimliği önceleyen sınırlı gündemler belirlediler; bu gündemler sınıflarına, konumlarına, hatta en acil sorunlarına değil, sadece cinsiyetlerine dayalı. Bu durum, rejimle bağlantılı feministler kadar daha bağımsız olanlar için de geçerli.

Ayrıca taktik bakımından ele alındığında da, bu STK’ların, talepleri etrafında halk tabanı oluşturmaya çalışmak ve alttan baskı oluşturmak yerine lobicilik ve iktidar sahibi olanlara hitap etmeye odaklandığı görüldü. Nitekim çoğu Arap ülkesindeki gibi, kadın hakları meselesi diktatörlerle ilişkilendirildi; Mısır’da halkın geneli evlilik ve boşanma kanunlarından “Suzanne” ve “Gehan” kanunları olarak (son iki Mısır başkanının eşlerine istinaden) söz ediyor. Bu rejimleri ve diktatörleri reddediş, bu rejimler sırasında elde edilen kanun ve haklara da yansdı. Halkın rejimle alakası olan STK’larla olmayanları idrak ve ayırt etmesini bekleyemezsiniz, özellikle de ulusal medya Suzanne Mübarek’in uluslararası mevkiine hizmet etmek ve onu iyileştirmek için kadın hakları söylemini gasp ederken ve uyarlarken.

Rejime yönelik eleştirel duruşlarını hiç kaybetmeyenler dahi STK olmanın getirdiği yapısal kısıtlamalardan ve belirli bir zaman ve mekânda feminizmin ne demek olduğunu yeniden tanımlayamamaktan ve kavramsallaştıramamaktan mustarıpler. Sadece orta sınıf Kahireli kadınlar için değil, farklı Mısırlı kadın grupları için feminizm ne anlama geliyor? Çok çeşitli kadınlık durumlarına ve ihtiyaçlarına yönelik bu farkındalık noksanlığını, feminist aktivistlerin ve STK’ların yeni anayasayla ve onun kadın haklarını en iyi nasıl koruyabileceğiyle ilgili odaklarında (saplantılarında da denilebilir) bulabilirsiniz; sanki Mısırlı kadınların sorunları kötü bir anayasadan kaynaklanıyormuş ya da sanki anayasalar sihirli çözümlermiş gibi bir yaklaşım içindeler. Birçok Mısırlı kadının “işçi” olarak yer aldığı grevlerde bu feministleri neredeyse hiç göremezsiniz, yoksullaştırılmış kadınların ve alt

tabakanın ekonomik sorunlarının nasıl çoğunlukla anayasaların ve kanunların dışında kaldığı üzerine bir konuşma duymazsınız. Bütün bu mücadele, “cinsiyet eşitsizliği” gibi dar bir tanıma ve onu destekleyen yasal bir çerçeveye indirgeniyor.

L.A.: Devrimin sunuluşu ile ilgili ikinci bir rahatsız edici husus var ki bence bu husus kadın haklarının ve kadınların yoksullaştırılmalarının öne çıkarılışı ile de bağlantılı. Mısır’daki bu ayaklanmanın bir Facebook devrimi olarak sunuluyor olması beni çok şaşırttı. Hangi sesler ve diller duyuluyor? Barış, demokrasi ve insan hakları en çok duyulanlardan. Belli yüzler görünüyor: İşte eğitilmiş orta sınıf kozmopolit gençliğin devrimi. Wael Ghoneim, Google yetkilisi, bir kahraman oldu. Bu yorumun hangi grupları dışladığını ya da görünmez kıldığını açabilir misin? Hangi politik diller konuşuluyor ama duyulmuyor sence?

Beni bir süredir endişelendiren böyle bir konuda bir demokrasi aktivisti olarak senin ne düşündüğünü bilmek isterim. Sadece onlardan ibaret olmasa da ağırlıklı olarak orta sınıf gençliğinden oluşan Facebook kalabalığı gerçekten harekete geçti ise, bunun sebebini nasıl anlayabiliriz? Ve kullandıkları dili –şu duyulabileni– neden kullanıyorlar? “Demokrasi” konuşmaları ve seçimlere odaklanılması açıkçası beni hayal kırıklığına uğrattı; çünkü Mısırlıların çoğunluğunun yüzleştiği ekonomik sorunları, insanların değişmesini istediği jeopolitik gruplaşmaları ve halkın çok uzun zamandır yaşadığı, İslamcılarının infazları gibi polis vahşeti ve keyfi güç gerçekliklerini biliyorum. Tüm bunları, geçtiğimiz on sekiz yıl içerisinde Yukarı Mısır’ın kırsal kesiminde araştırmamı yürütürken yakinen gördüm.⁴

Sadece medyada yer almasına bakarak –orada olmadığım için– bana hayal edebileceğim en ılımlı devrim gibi geldi. Liberalizmin yıllardır duyduğumuz anahtar terimleri ve reformist sloganları ile örtüşen bir devrim: iyi yönetim konuşmaları, demokrasi, insan hakları, kadınların güçlendirilmesi ve benzerleri. Seçkinler sınıfının, Mısır’a bunu yapabilmiş olmasını neyin sağladığını tartışan net bir analiz duymadım. Sistemik bir eleştiri yok, Birleşik Devletler’le olan ittifak sorgulanmıyor ve sanki sorunun ve sistemin bir parçası değilmiş gibi ordu kesinlikle eleştirilmiyor, ki söz konusu ordu, erlerin çıraklık sözleşmesini kullanan ve yabancı yardımlarla şişirilmiş; işletmeler, fabrikalar ve arazi ıslahında hak ve kontrol sahibi başlıca kurumdur.

Son zamanlarda okumalarını yaptığım “yumuşak müdahale” ya da “kültürel diplomasi” gibi iki ABD’li proje çeşidinin, insanların –özellikle de gençlerin– taleplerini oluşturma sürecinde etkili olup olmadığını düşünmeye başladım. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Ortadoğu Ortaklık Girişimi (MEPI) ile başlamak istiyorum. Bu girişim, çalışmalarını “Amerika ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika vatandaşları arasında canlı ortaklıklar yaratarak onları tüm bölgede daha

çoğulcu, katılımcı ve zengin toplumlar inşa etmeleri için güçlendirmek” şeklinde tanımlamaktadır. MEPI, “sivil toplumu ve hukukun üstünlüğünü teşvik eden projeleri belirlemek ve desteklemek, siyasal katılımı artırmak, kadınları ve gençleri güçlendirmek, sivil eğitim olanakları yaratmak, bağımsız medyayı desteklemek ve ekonomik büyüme ve fırsatları teşvik etmek” üzere çalıştığını belirtir. MEPI’nin en son kuruluşu “taban örgütlerine kendi hikâyelerini anlatmaları, üyelik oluşturmaları ve dünya çapındaki kendi akran topluluklarıyla bağlantı kurmaları için yardım eden”⁵ bir girişim olan E-Mediat idi: Elektronik Medya Araçları, Teknolojileri ve Eğitimi. Kafamda sürekli dönen bir soru vardı: Bunun ve ilgili girişimlerin ilk “Facebook Devrimi” ile nasıl bir bağlantısı olabilirdi? Bir kaynak MEPI’nin 2002 ile 2009 yılları arasında Ortadoğu’da 530 milyon dolar harcadığını söylüyor. Bu, sosyalizm, İslamcılık ya da farklı alternatifler arayan gençler değil, demokrasi, serbest girişim ve global ilişkiler isteyen bir gençlik yaratmaya adanmış çok büyük bir rakam.

İkinci girişimi, Beyrut’taki müthiş bir meslektaşım olan Mayssun Sukarieh’ten öğrendim. “Umut Haçlıları” olarak isimlendirdiği son beş yılın halkla ilişkiler kampanyalarını inceledi. Bunlar, USAID sponsorluğunda gerçekleşen, devletler ve yerel işletme elitleri ile “ortalık” projeleri serisiydi: 2005’te Ürdün’de Kraliçe Rania tarafından başlatılan “Umut Kültürü” kampanyası (Saatchi and Saatchi tarafından tasarlandı), 2006’da Lübnan’daki “Hayatı Seviyorum” kampanyası (yine Saatchi and Saatchi tarafından reklam panoları, rozetler, tişörtler ve pop konserleri de dahil olmak üzere 1,5 milyon dolar harcanarak tasarlandı) ve 2008’de Mısır’daki “İyimserlik Kültürü” kampanyası. Bunların tümü, Arap dünyasını geri tutan, terörizm ve İslamcılığı besleyen, umutsuzluk ve kötümserlik kültürü olarak sunulan şeyle savaşılmaya yönelikti, eşitsizlik, neoliberalizm, rejimler ya da ABD müdahalesi problemleri ile değil.⁶ Sence ABD’nin gençliği hedef alan bu girişimleri, 2011’de kitleleri sokağa döken hareketi şekillendirmede herhangi bir rol oynadı mı? Sadece sosyal medyanın kullanımında değil, aynı zamanda kullandıkları politik dilin bir kısmında da...

R.M.: Benimle aynı düş kırıklıklarını paylaştığın için teşekkür ederim. Bazen bu devrimin hikâyesini medya, birçok akademisyen ve siyasi elit (hem yerel hem uluslararası) tarafından nakledildiği şekliyle okuduğum ya da dinlediğim zaman sanki benim de geçtiğimiz on yıl içinde aktif olduğumdan farklı bir ülkeden/toplumdan bahsediyorlar gibi hissediyorum. Tüm hikâye, çoğunlukla yurtdışında eğitim almış, Amerika ve Avrupa’daki akranları ile benzer araçları (Facebook ve Twitter) kullanan ve bu devrimi, ülkeleri bu söz konusu yerlere benzesin diye yapan orta sınıf gençliğin üzerine kurulmuş. Mesaj şu: “Bizim gibi olmak istiyorlar. Biz bir kez daha teşvik kaynağı ve model olduk.” Bu, “beyaz adamın sorumluluğu”nun yeni bir vechesi.

Bu anlatı, demokrasi tesisi çabalarını vurguluyor. Gene Sharp adlı birinin (BBC, şiddet içermeyen taktiklerle ilgili fikirlerinin Mısırlı devrimcilerin aldığı ve uyguladığı eğitim olduğunu ilan edene kadar ismini hiç duymamıştım) yazdığı bir kitap, devrimin manifestosu olarak resmedildi. Devrimin araçları, karakolların yakılması ve molotofkokteyllerinin kullanılması değil de –ki bunlar 28 Ocak'ta güvenlik sistemini kırmak adına çok önemliydi– Facebook ve Twitter oldu. Devrimin ikonları, devrimi gerçekleştiren milyonlarca Mısırlının ufak bir kesimi olan, Wael Ghoneim görünüşlü Batı eğitilmiş ve benim Kahire'deki Amerikan Üniversitesi'nden öğrencilerim oldu. Ve sanki devrimin en önemli sonucuymuş gibi vurgu, seçimlere verildi. Milyonlarca Mısırlının dahil olduğu işçi grevleri göz ardı edildi. 9 Eylül'de İsrail Konsoloslugu'na yapılan saldırı tehlikeli bir kaos hamlesi oldu. Mart' ta devlet güvenlik sistemine yapılan saldırı geçiştirildi. Tüm bu devrimci hareketlerdeki aktörler/failler orta sınıf ikonlar değildiler ve seferberliği sağlayan araç da Facebook değildi. Bu gerçek ya göz ardı edildi ya da olumsuz resmedildi.

Devrimin anlatısı ile olay yerindeki çeşitli grupların devrimci hareketleri arasında derin bir uçurum var. Mısır'daki politik düzlemde demokrasi tesisi projeleri marjinal olmakla kalmadı, ki bu aktivistlerin çok büyük bir çoğunluğunun onlardan bir veba gibi kaçındığı anlamına geliyor; çünkü inanırlılıkları açısından bunun bir ölüm öpücüğü olacağını biliyorlardı, aynı zamanda demokrasi aktivistleri çevresinin kendisi de bu devrimde marjinal kaldı. Ocak 2011'den önce Tahrir Meydanı'nı işgal etmeyi başaran en büyük gösterinin ABD'nin Irak'ı işgaline karşı Mart 2003'te yapılan gösteri olduğunu hatırlayın. Ve (bu Ocaktan önce) konulan en büyük sokağa çıkma yasağı 2008'deki neoliberal ekonomi politikalarının acımasızlıklarına karşı olan Al-Mahalla şehrindeki ayaklanma sırasında çıktı. Her ikisi de devrimin provasıydı. Her ikisi de bölgedeki müdahalenin politik ve ekonomik ayaklarına yönelmişti.

L.A.: Sistem ve rejim karşıtı hareket içinde bulunmuş biri olarak, çalışmalarını şu an hangi konularda yürütüyorsunuz?

R.M.: Beni en çok rahatsız eden şeylerden biri de insanların Arap ayaklanmalarını “Arap Uyanışı” ya da “Arap Baharı” olarak adlandırmaları, sanki biz bir komadaymışız da yeni uyanmışız ya da donmuşuz da şimdi çözülüyormuşuz gibi. Gerçek şu ki, ikinci Filistin İntifadası ile beraber, 1970'lerden beri ilk defa sokaklarda protestolar gördüğümüzden beri, onu takiben Irak Savaşı karşıtı hareketlenmeler ve ardından 1,8 milyon insanın dahil olduğu işçi hareketi ile aslında on yıldır bir hareketlenme vardı. Bu mücadeleler, Facebook'u keşfeden ve Amerikan tarzı bir demokrasi talep etmek için meydanlara çıkan bir gençlik resmetmek için göz ardı ediliyor. 2000'den itibaren on yıl içerisinde 25 Ocak'ın arka planını

hazırlamak için birçok bariyer yıkıldı. Bunların arasında solcu ve İslamcı aktivistlerin işbirliği, bölgesel sorunların yerel politikalarla ilişkilendirilmesi ve ekonomik sıkıntılarla neoliberal politika modeli arasında bağlantı kurulması vardı. Tüm bunlar bizi 25 Ocak'a yaklaştırdı.

Artık biz bu devrimin ideallerine bir adım daha yakınız: “ekmek, özgürlük, onur”. Fakat manzara değişti, doğal olarak zorluklar da. Ayaklanma değişim için kapılar açmış olsa da, sistemin ve paydaşlarının tehlikeleri ve sistemik değişimler olması gerekebileceği ihtimalini fark etmesine neden oldu. Dolayısıyla, biz şu an sadece güvenlik kuruluşu ile yüzleşmiyoruz, aynı zamanda Amerikan yönetimi ve kurumsal çıkarları, Suudi monarşisi ve İsrail devletinin uluslararası ittifakı ile yüzleşiyoruz. Bunların tümü ulusal şirket çıkarları ile doğrudan bağlantılı ve politikayı, ekonomiyi ve medyayı yönlendirmeye devam ediyor. Şu an iktidarda olan Askeri Kuvvet Yüksek Şurası'nı saymıyorum bile. Şu an mücadele, sadece hileli seçimler elde etmek değil, devrim sürecinin tek sonucunun seçimler olmamasını sağlamak.

Ben şahsen çalışmalarımı iki konuya odakladım. Bir akademisyen olarak, anlatının eksik kısımlarını yazıyorum ve anlatıyorum. İşçi hareketlerinin, Filistin yanlısı hareketin ve çiftçilerin su için yaptığı protestoların bu devrimin nasıl ayrılmaz bir parçası olduğu gibi konular da dahil olmak üzere “hikâye”nin önemli fakat göz ardı edilmiş kısımlarını ortaya çıkarmaya çalışıyorum. Öbür taraftan bir aktivist olarak, Müslüman Kardeşler organizasyonunun üyesi olan bir grup gençle beraber çalışıyorum; bu gençler yeni bir politik proje ve bir alternatif kurmaya çalışıyorlar: Radikal demokrasi. Onlar benim gururum ve neşe kaynağım. Kendi hâllerinden memnunlar ama aynı zamanda kendilerine ve etraflarında olup bitene karşı eleştirel yaklaşıyorlar. Onların, Mısır'ın kendi bağlamında kök salan Yeni Sol'u olduklarını düşünüyorum.

* “Beyond the ‘Woman Question’ in the Egyptian Revolution,” *Feminist Studies* 37:3. Bu yazının yayımlanmasına izin verdikleri için yazar Lila Abu-Lughod ve *Feminist Studies* dergisine teşekkür ederiz. <http://www.feministstudies.org>.

¹ Rabab El-Mahdi, “Orientalising the Egyptian Uprising,” *Jadaliyya*, 2 Nisan, 2011, <http://www.jadaliyya.com/pages/index/1214/orientalising-the-egyptian-uprising>.

² Lila Abu-Lughod, “The Active Social Life of ‘Muslim Women’s Rights,’” *Journal of Middle East Women’s Studies* 6, no:1 (Kış 2010):1-45.

³ Rabab El-Mahdi, “Does Political Islam Impede Gender-Based Mobilization? The Case of Egypt,” *Totalitarian Movements and Political Religions* 2, 3-4 (2010):379-96.

⁴ Bir köyde olanlar üzerine fikir için bkz., Lila Abu-Lughod, *Dramas of Nationhood: The Politics of Television in Egypt* (Chicago: University of Chicago Press, 2005); ayrıca bkz. Abu-Lughod, “Living the ‘Revolution’ in an Egyptian Village: Moral Action in National Space,” *American Ethnologist* 39, no. 1 (Şubat 2012):16-20.

⁵ Bkz. Middle East Partnership Initiative, Mission, <http://www.mepi.state.gov/mission>; What We Do, http://mepi.state.gov.mh_0503IIa, erişim tarihi 25.10.2011.

⁶ Mayssun Sukarieh, "The Hope Crusades: Culturalism and Reform in the Arab World," *PoLAR: The Political and Legal Anthropology Review* (yakında ıkacak).